

АКСІОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ УКРАЇНСЬКОЇ УСНОЇ НАРОДНОЇ СЛОВЕСНОСТІ

Фольклор — унікальна галузь духовно-інтелектуальної, творчої діяльності людини — етноносія певної культури. Слов'янський фольклор — скарбниця ціннісних орієнтирів нації. Зразки народної словесності (прислів'я, приказки, притчі, легенди, казки, народні пісні, повір'я тощо) визначали поведінковий характер життєдіяльності особистості, вказували на шляхи її духовного розвитку, зростання та самовдосконалення. Народна (фольклорна) педагогіка скерована на формування високогуманної особистості.

Сьогодні набула актуальності аксіологія — учення про природу моральних, естетичних та інших цінностей, їх зв'язку між собою, із соціальними, культурними чинниками та особистістю людини. У педагогічній галузі виділено напрям аксіологічної педагогіки, одним з аспектів якої є аксіологічне виховання, що орієнтується на цінності, які сприяють задоволенню потреб людини та відповідають особистим запитам і нормам у певній історичній та життєвій ситуації.

Ключовим в аксіології є поняття цінності, що нині осмислюється доволі об'ємно і по-різному в філософії, психології, педагогіці. Цінність в загальнословниковому тлумаченні — «значущість чого-небудь»; стосовно мовно-літературної сфери, пам'яток уснословесної творчості — «те, що має певну матеріальну або духовну вартість; важливість». Щодо пам'яток фольклору цінність пропонуємо розуміти як те, що становить 1) навчальну, виховну, пізнавальну, культурно-просвітницьку, національно-світоглядну значущість; 2) гуманістичну вагомість; 3) морально-етичну, духовну вартісність.

Проблематика аксіологічної педагогіки привернула увагу багатьох учених. Питання педагогічної аксіології порушені у працях С. Анісімова, О. Здравомислова, М. Кагана, В. Розанова, В. Тугарінова та ін. Автори намагалися з'ясувати сутність аксіології, окреслити поняття ціннісних орієнтирів, подати їх класифікацію, означити можливі шляхи розвитку аксіосфери особистості й соціальних груп тощо. Методологічні підходи до формування й формулювання ціннісної парадигми в освітній галузі, системи ціннісних орієнтацій запропонували М. Богуславський, О. Бондаревська, Б. Вульф, Г. Вижлецов, В. Додонов, В. Зінченко, Б. Ліхачов, Н. Нікандров, З. Равкін та ін. Проблеми розвитку, поглиблення і утвердження ціннісної системи в освіті, аксіологічні аспекти підготовки майбутніх педагогів порушені в розвідках О. Булініна, І. Ісаєва, В. Сластьоніна, Є. Шиянова. Питання формування ціннісних орієнтацій в учнів обґрунтовано в дослідженнях К. Казакової, В. Караківського, Н. Щуркової. Особливості педагогічної аксіології аргументовано викладено в працях Н. Асташової, С. Вітвицької та ін. Як переконуємося, педагогічна наука

розглядає цінності у зв'язку з поняттями освіта, навчання, виховання, діяльність і розвиток особистості. Головним у розумінні цінності, на наш погляд, є усвідомлення й прийняття особистістю гуманістичних ідеалів, прагнення до постійного самовдосконалення, духовного збагачення.

Дослідники проблем аксіології в галузі педагогіки визначили і описали в теоретичному аспекті функції, принципи аксіології, обґрунтували основні поняття аксіології: цінність, ціннісну орієнтацію та етапи їх формування; з'ясували структуру ціннісної орієнтації в педагогіці: потреби — установки (намір, ставлення) — інтереси — мотиви — цілі — ідеали — свідомість (самосвідомість) — переконання — вибір — цінності. Учені одноставні в тому, що аксіологічний підхід притаманний гуманістичній педагогіці: людина осмислюється як найвища цінність суспільства та самоціль суспільного розвитку. Поняття цінності покладено в основу концепції особистісно орієнтованої педагогіки і гуманістичного виховання.

У зв'язку з цим постає необхідність розглянути вагу художньої творчості як потужного емоційно-інтелектуального джерела, що за своєю природою покликана (і призначена) естетично репрезентувати й впливати на формування ціннісних орієнтацій особистості.

У вітчизняній аксіологічній педагогіці виділено такі фундаментальні загальнолюдські цінності: Людина, Сім'я, Праця, Знання, Культура, Земля, Мир, Батьківщина. Їх формування повинно стати основою для виховання майбутнього покоління педагогів і школярів. Вважаємо, ряд цих цінностей повинен бути доповнений за рахунок понять Любов, Воля (Свобода, Незалежність), Віра, Добро, Дружба, Милосердя, Порядність, Чесність, Істина, Справедливість, Творчість, Життя, Гідність, Співчуття, Патріотизм, Краса тощо.

Мета статті — з'ясувати ціннісні духовні орієнтири, репрезентовані в уснословесній народній творчості українців.

Виклад основного матеріалу.

Незаперечною є істина, що народна творчість — потужне джерело інформативності; це своєрідний моральний кодекс духовного зростання особистості, настанова для життєдіяльності. Народна творчість репрезентує повною мірою мовно-національну свідомість, етномовну культуру, народні звичаї та обряди. Кожен жанр народної творчості — своєрідний погляд на світ — макросвіт і мікросвіт (внутрішній світ особистості), взаємозв'язок цих світів. Особливу вагу має історична проза: легенди, перекази, народні оповідання. Покликання легенд полягає у тому, щоб переконати у достовірності фантастичних подій. Виховною вартісністю відзначаються легенди героїчного змісту — фантастичні розповіді про козаків-лицарів — дужих, самовідданих захисників рідної землі. Наприклад, «Богдан Хмельницький», «Кошовий Сірко», «Сила Сіркової руки», «Палій і Мазепа» та багато інших (збірник «Савур-могила»). Сила цих легенд у тому, що вони не тільки відтворюють народний дух минулого, народну свідомість, ушляхетлюючи захисників, а й впливають на формування національного

світогляду, патріотизму, любові й шани до історії Батьківщини, породжують зацікавлення минулим країни.

Календарно-обрядова народна творчість засвідчує систему цінностей, представлених у словесно-образній формі. Зокрема, це розуміння цінності доброзичливого слова-побажання (жанри зимового циклу календарно-обрядової творчості), осмислення цінності природи (землі, рослинного світу), кохання (жанри весняного циклу календарно-обрядової творчості), цінності людських стосунків, кохання, природи (води, землі, рослинності) (жанри літнього циклу календарно-обрядової творчості), усвідомлення цінності природи, її багатств (землі, рослинності), людської праці, взаємозв'язку людини з стихіями і реаліями світу природи (жанри осіннього циклу календарно-обрядової творчості). Показово, що, як відзначає С. Я. Єрмоленко, «мова усної народної творчості, зокрема мова народної пісні, є скарбницею національного світобачення, своєрідною енциклопедією почуттів, художньо-емоційною пам'яттю народу. Вона має важливе пізнавально-виховне та естетичне значення. ... Характерні художньо-образні форми пісенного слова містять поняття про народну мораль, уявлення про добро і зло, оцінку людської краси, зв'язки людини з навколишньою природою» [11, с. 17–18].

Пісні та поезія зимового циклу — колядки, щедрівки — промовистий взірець народномовного етикету: вітання, побажання, віншування. Зміст цих творів — наскрізно позитивний, доброзичливий, гуманістичний, пройнятий вірою в прекрасне, світле майбутнє.

Народна поезія весняного і літнього циклу поетизує споконвічні уявлення наших предків стосовно вартісності світу природи — як дому буття людини; разом зі світом природи тісно переплітається світ людських переживань, світ почуттів.

Цінність та велич праці як основи життєдіяльності людини засвідчують пісні осіннього циклу.

Саме на прикладі словесно-образної організації народної творчості стає зрозумілим, що «мова не тільки засіб спілкування, а й таке явище людської культури, в якому віддзеркалюється і найдовше зберігається світ поетичних уявлень народу» [11, с. 17].

Кожна народна казка — ненав'язлива, повчальна настанова як жити, що є добро, порядність, людяність, любов, що є гарно, а що — погано. У кожній казці закодована певна глибока істина морально-етичного характеру. У будь-якій казці знаходимо оптимістичну, обнадійливу істину і переконаність в перемозі добра над злом, світлого над темним.

Незрівнянну, неперевершену вагу для становлення національної свідомості, формування патріотизму молоді має героїчний епос — думи. Як ніякі інші твори народного генія, думи представляють образ козака-лицаря — захисника рідної землі, також розвінчують зрадників, порушників народної моралі. С.І. Грица, дослідник українського мелосу, справедливо відзначила: «Виняткова роль епосу в пізнанні й вихованні морально-естетичних

принципів, оскільки він є синтезом великих зусиль колективного розуму і емоційної наснаги» [8, с. 6].

Подібно до дум возвеличують захисника рідної землі, героїзують його подвиг, уславлюючи на віки, і оплакують загибель воїна історичні пісні. І думи, й історичні пісні формують потяг до волі. Дослідники народної творчості відзначають, що пісенний фольклор «активно вбирає у себе події історичного минулого й соціального життя українського народу. За поширенням певної тематики в піснях можна вивчати долі людей, дізнаватися про умови побуту, найхарактерніші заняття, що визначали їхнє життя, працю. Проте найбільшим скарбом є самі емоції, почуття, втілені в народнопісенних текстах. За ними, так само як і за приказками, прислів'ями, казками, відтворюється модель світовідчуження простої людини і пов'язані з нею концептуальні, стрижневі, найважливіші поняття» [11, с. 22].

Пісні родинно-побутової обрядовості (весільні, хрестинні), ліричні пісні (родинно-побутові, суспільно-побутові) — приклад морально-етичних норм поведінки у відповідних життєвих ситуаціях. Ці народні твори — переконливий взірць цінності родинного життя, добрих стосунків між представниками різних поколінь, уславлення традицій роду.

Народна творчість в своїй суті зорієнтована на те, щоб зафіксувати, зберегти, передати у словесно-образних формах любов до рідної мови і культури. В уснословесних зразках подано захоплення історією, героїчним минулим, подвигом захисників Батьківщини. Такі якості особистості, що є ціннісними для української ментальності, як національна свідомість, національна гідність, патріотизм, потяг до волі, незалежності, самовіддане служіння народові, подвиг в ім'я волі народу, відданість народним ідеалам, самопожертва в ім'я свободи народу, здатні формувати саме твори народного героїчного епосу (народні думи, легенди, історичні пісні). Тексти народної творчості слугують джерелом пізнання народної етики та законів моралі (це і шанування батьків, стосунки осіб протилежної статі, та ін.). Уснословесні твори також засвідчують розуміння нашими предками вартісності світу природи. Людина і природа в народній творчості — нерозривні і взаємопов'язані. Зрештою народна творчість — ґрунт для формування почуття прекрасного в особистості: поцінування краси зовнішньої і внутрішньої, потягу до краси стосунків, краси поведінки. Взагалі національна пісенна творчість — скарбниця «добропрекрасного» (термін Я. Гарасима).

Висновки

Отже, українська усна народна творчість — наскрізно гуманістична. Фольклорні тексти слугують не тільки джерелом пізнання національних духовних цінностей, а й виступають своєрідним кодексом законів народної культури, народної моралі, що є незаперечними, незнищеними і сакральними для представників українського етносу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беценко, Т. Мова думового епосу: Словник епітетів, складних слів, тавтологічних і плеонастичних структур, географічних найменувань і релігійних понять. — Суми, 2008ю
2. Беценко, Т.П. Мова українських народних дум: Словник текстово-образних одиниць. — Суми, 2016.
3. Беценко, Т.П. Поэтическая фразеология украинских народных думак // Слово и контекст: Филологический сборник к 75-летию Н. С. Валгиной. — 2002. — С.180–194.
4. Беценко, Т.П. Текстово-образні універсалії думового епосу: структура, семантика, функції: монографія. — Суми, 2008.
5. Вітвицька, С.С. Аксиологічний підхід до виховання особистості майбутнього вчителя // Креативна педагогіка. Наук.-метод. журнал / Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. — Вінниця, 2015. — Вип. 10. — С. 63–67.
6. Вяселлепесні: У шасці книгах. — Мінск, 1981.
7. Гарасим, Я. Національна самобутність естетики українського пісенного фольклору/ Ярослав Гарасим. — Львів, 2010.
8. Грица, С.Й. Мелос української народної епіки. — К., 1979.
9. Данилюк, Н. Поетичне слово в українській народній пісні: монографія. — Луцьк, 2010.
10. Евгеньева, А.П. Очерки по языку русской устной поэзии в записях XVII–XX в. — М.-Л., 1963.
11. Єрмоленко, С.Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). — К., 1999.
12. Єрмоленко, С.Я. Фольклор і літературна мова. — К., 1987.
13. Житецкий, П. Мысли о народных малорусских думах. — К., 1983.
14. Кирдан, Б. Поетика української епіки // Народна творчість та етнографія. — 1992. — № 4. — С. 14–19.
15. Рильський, М. Героїчний епос українського народу. Фольклористика, теорія перекладу, мовознавство. Т.16. — К., 1967. — С. 132–163.
16. Савур-могила. Легенди і перекази Нижньої Надніпрянщини / Упоряд. і автор приміток В.А. Чабаненко. — К., 1990.
17. Украинские народные думы. — М., 1972.